
ЗА ЛИНГВИСТИЧНИЯ СТАТУТ НА БЪЛГАРСКОТО ПРОСТОРЕЧИЕ

Терминът "просторечие" у нас е зает от руски език, където е образуван през XVI - XVII век от съчетанието "простая речь" за означаване на "некнижовен народен език". През XVIII век, когато започва да се оформя руският литературен език, просторечието става елемент на ниския стил и особеност на устната, разговорната разновидност на литературния език. Едновременно с това границите на просторечието започват постепенно да се уточняват и стесняват. Терминът става многозначен – с него се определят както общонародни езикови средства, които едновременно не са нито книжовни, нито диалектни, така и снижените груби елементи в състава на самия книжовен език¹.

В многобройните изследвания за руското просторечие се посочва, че то е представено на всички езикови равнища. Особено ярко то се проявява при ударението, граматичните форми и в употребата на особени изрази и думи. Отбелязва се също така, че произходът на просторечните средства е различен – от изконно руски диалектни особености до звуково и формално изопачени думи, заети от чужди езици. За носители на руското просторечие се сочат: градското население (работници, занаятчии, дребни търговци) и нисшият слой на селската интелигенция.

В по-ново време руското просторечие загубва социалната и класовата си окраска, но се запазва в речта на слабо образовани лица, като при това започва да се слива с речта на носителите на диалектите, които не са овладели книжовните езикови норми, но са близки до тях².

В български изследвания терминът **просторечие** започва да се употребява през 50-те години главно във връзка с лексикографската практика и за характеристика на стилистичните разновидности на книжовния език. За пръв път К. Ничева в статията си "Стилистично разслоение на лексиката на съвременния български книжовен език" дава кратка характеристика на просторечието, когато разглежда лексикалните особености на разговорния стил. Към просторечието тя отнася фонетично и морфологично изменени книжовни думи като **хартишка**, **пайтон**, **велосопед**, **театро**, някои съществителни със суфикс **-лия** като **врачанлия**, **бургазлия** или на **-ин** като **депутатин**, **офицерин** и турски думи, които имат напълно равнозначни синоними в книжовния език като **борч**, **комшия**, **кирия** вместо **дълг**, **съсед**, **наем**³.

Тази характеристика на българското просторечие, допълнена с нови примери, се повтаря по-късно и в други изследвания, но без да се обогатява с нови признаци. Изтъква се, че просторечието се сближава, от една страна, с разговорната реч, а от друга, с жаргонната и диалектната реч. Най-често като просторечие се определя лексиката, която се използва като стилистическо средство в художествената литература с ясна отрицателна стилистична сниженост за придаване на емоционална окраска и за индивидуална характеристика на героите⁴. Следвайки делението в руската стилистика, Д. Чизмаров определя, че и в българския език може да се говори за "книжовно и некнижовно просторечие"⁵.

В речниците, които тълкуват семантично и стилистично думите, определяни като просторечие, се предпочитат лексикографските бележки **народно** (народни думи или значения) и **простонародно** (простонародна дума или

значение). В Речник на българския език за означаване принадлежността на думата към извънлитературната лексика бележка простонародно се поставя: а) при думи, които фонетично или морфологично нарушават книжовната норма: електрика **вм.** електричество, театро **вм.** театър, хартишка **вм.** хартийка, мадама, пайтон и пр.; при деятелни съществителни, образувани със суфикс -ин, някои от които се срещат често в по-старата литература като общоупотребими, а днес са простонародни: депутатин срещу депутат, студентин срещу студент, инженерин, адвокатин и др. б) при думи обикновено от турски произход, които се избягват днес в книжовния ни език, а именно такива, които имат напълно равнозначни синоними, общоприети в книжовния ни език, напр. кирия – наем, кираджия – наемател, аскер – войник, мющерия – клиент и др. в) при фразеологични единици с по-груб емоционален тон: хвърлил топа; кой те би по главата; хваща ме съклет, ставам за резил, търкай си ги на главата и под.⁶

Само във фразеологичния речник на българския език (т. I, 1974, т. II, 1975) и в Речника на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век (1974) се употребява бележката "просторечно" за характеристика на част от тази лексика и фразеология, която в другите речници се определя като народна, простонародна и диалектна.

От кратката справка се вижда, че българското езикознание няма своя традиция в употребата на термина просторечие, когато се разглеждат формите и сферите на съществуване на общонародния език. Основание да поставим отново този проблем на разглеждане не е, за да дадем отговор на въпроса има ли еквивалент руското просторечие в българския език, а за да потърсим обяснение на зачестилата напоследък в печата употреба на езикови средства от рода на кво праиш, нейса, глей си кефа, депутатин, шъ съ упраим, амчи така де, файда, дунанма и мн. др. Семантичният и функционалният анализ на такива средства показва, че изследователят им не може да се опре на досегашните понятия, използвани в такива случаи, като

стил, диалект, разговорна реч, градски диалект, непълен стил или тип на произношение и т.н., когато трябва да се опишат и характеризират тези езикови факти, които не се употребяват само в хумористични и художествени текстове. Откриват се и в публицистиката, политическите коментари, вестникарски реплики и дописки, в изказвания.

Първият въпрос, на който трябва да отговорим, за да изясним характера на тези средства, е мотивът за техния избор, за тяхната маркираност и функции. Има ли селекция при избора на формите с оглед на някакви критерии за синонимична еквивалентност, имат ли те реална употреба и в речта на кои социални групи се срещат?

Когато се определят формите на съществуване на общонародния език и проявите, чрез които съществува, се сочи, че той включва книжовния език (писмен и устен), диалектите и жаргоните. Тези разновидности на общонародния (националния) език се отделят въз основа на структурни и системни особености, когато се съпоставят изразните средства на отделните подсистеми. Тези, които включват и просторечието в типологията на формите, го описват винаги в сравнение с книжовния език, противопоставяйки го на него. В едни определения просторечието е синоним на битова (разговорна) реч, а в други – на полудиалект, на градско койне, тъй като съпоставката с тях показва тъждество в значителна част от елементите. Тъй като обаче собствени структурни свойства просторечието няма, то може да бъде определяно само като екзистенционална форма, отделяна според признаците книжовни – некнижовни езикови средства, селска реч (диалекти) – градска реч (просторечие). По тези признаци просторечието се противопоставя на разговорната книжовна реч, но се обединява с диалектите и жаргона, които пък могат да се отделят като младежка и немладежка реч. По признака емоционална-неемоционална реч просторечието също трудно може да се отдели еднозначно, тъй като за тези, които го използват редовно, то не би могло да бъде стилизация, с каквато цел се използва в писмените текстове.

Логическият анализ на понятието, означено с термин **просторечие**, показва, че езиковедът не може да се опре на чисто структурни и стилистически критерии, когато иска да идентифицира примерите, посочени по-горе като просторечия. Необходими са за това и социолингвистични критерии.

Въпросът за носителите на просторечието е може би най-същественният и сложен проблем при изучаването му. Това, че просторечието е не книжовно, ненормирано и стихийно проявление е очевидно. Не можем обаче да твърдим, че то е реч само на прости хора, на определени социални кръгове с недостатъчно образование. Човек може да има образование и пак да не говори книжовно. Много коренни жители на градове независимо от ниското си образование, са овладели напълно книжовния език. В градовете, разбира се, има и много резки различия при употреба на езика в зависимост от образователното равнище и професията на говорещите. Функционално обаче просторечието е много по-ограничено от диалектната реч. То се реализира изключително в устна реч – в семейството, на пазара, по опашките, в кръчмата, на улицата. За да има просторечие, трябва елементите, които го изграждат, да са надтериториални, да нямат ареална характеристика и носителите му да не променят своята реч в зависимост от характера на ситуацията и целите на адресанта.

М. Янакиев отбелязва, че "у нас такова ясно изделено противоречие в рамките на разговорния стил няма. В София особено преди 9 септември, диалектният стил, свързан със софийските села, беше започнал да се оформя като просторечие – хора с по-ниска култура, които идваха от различни краища на България, възприемаха не книжовния език, а именно този оформящ се просторечен стил. Но този процес се прекъсна"⁷.

Има ли нужда българското езикознание от такъв термин и от такава категория при описване на съвременната езикова ситуация сега у нас?

1. Имаме всички основания да причислим просторечието

ъм езиковите универсалии, разбира се, като се отчитат историческите традиции и степента на типичност в отделните езици. Докато в теоретичната литература за руски език съществуването на просторечие е отдавна прието, то българските лингвисти не са единодушни за съществуването на такова явление в архисистемата на езика.

2. Като езиково явление просторечието не е отделна езикова система в българския език, за разлика например от разговорната реч. То е една жива езикова стихия, която трябва да се разглежда като съвкупност от разнородни и индивидуални отклонения от нормите на книжовния език.

3. Ако приемем, че в българския език има просторечие, трябва да признаем, че то е едновременно социална и стилистична разновидност на разговорната реч. Носителите на книжовния език използват просторечни елементи, пренасят ги в писмени текстове или в устната реч в определени ситуации, с цел ирония, шега, забава, т. е. за съзнателен стилистичен контраст. Но това, от друга страна, означава, че такава съвкупност от езикови средства със социална база реално съществува, за да може да се използва в книжовния език за създаване на снижена и емоционално окрасена реч. В такава посока и М. В. Китайгородская търси да установи и социалнопсихологическия модел на носителите на просторечието. В този модел тя посочва, че пресупозитивните сведения на носителя на просторечието могат да не съответстват или да бъдат в противоречие с пресупозицията, свойствена на носителите на книжовния език. С това се свързва своеобразното отражение в просторечието на наивно-праволинейното възприемане на информацията, което се проявява в езиковите факти и може да служи като една от съдържателните характеристики на просторечния текст⁸.

ЛИТЕРАТУРА

1. Просторечие – слово, грамматическая форма или оборот пренустной речи, употребляемые в лит. языке обычно в целях сниженногрубоватой характеристики предмета речи, а также непринужденная речсодержащая такие слова, формы и обороты (Русский язык. Энциклопедия. Москва, 1979).
2. Вж. Русская разговорная лексика. Москва, 1973; Литературная норма и просторечие. Москва, 1977; Городское просторечие. Проблемы изучения. Москва, 1984.
3. Вж. Известия на Института за български език. Т. VI, 1959, с. 9, 127.
4. Вж. Бояджиев, Т. Лексикални стилистични пластове в книжовни език. Във: Въпроси на българската лексикология. 1978; Ст. Георгиев, Русинов. Учебник по лексикология на българския език. 1979; Т. Бояджиев. Българска лексикология. 1986.
5. Чизмаров, Д. Стилистика на българския книжовен език. 1982, 150-154.
6. Вж. Ръководство за съставяне на речник на българския език. БАН. 1966.
7. Вж. Записки по стилистика на българския език. Софийски университет. Филологически факултет. 1964, с. 64.
8. Вж. Китайгородская, М. В. Носитель городского просторечия как языковая личность. Проблемы на социолингвистиката. Т. I, София, 1990, 222-227.